

„Colloquia Lubuskie”. Znane i nieznane tradycje Kościoła lubuskiego
w perspektywie 1050-lecia Chrztu Polski, red. Marek Golemski,
Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Jakuba Apostoła,
Gorzów Wlkp.-Ośno Lubuskie 2017, ss. 120

Recenzowane opracowanie stanowi element już długiej tradycji, ponieważ wpisuje się w cykl publikacji, swoimi początkami nawiązujący jeszcze do lat 90. ubiegłego wieku¹. Główny cel pracy, jaki postawili sobie autorzy, to prezentacja najnowszych badań i ich wyników nad dziejami Kościoła na Ziemi Lubuskiej na szerokim tle osadnictwa. Wymienione tło jest pierwszym z celów pośrednich w postaci analizy dotychczasowych badań i ustaleń nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym na Ziemi Lubuskiej. Następna sprawa dotyczy początków chrześcijaństwa w tym regionie i genezy diecezji w Lubuszu. Dalszy problem to krzewienie kultu Pięciu Braci Męczenników na jego terenie. Nie pominięto kwestii bardziej szczegółowych – z zakresu sfragistyki lubuskiej (pieczęci kanonickiej) oraz dziejów architektury sakralnej dotyczącej prac konserwatorskich kościoła Św. Jakuba Apostoła w Ośnie.

Zakres chronologiczny z wyjątkiem jednego artykułu² dotyczy praktycznie średniowiecza. Jest to uzasadnione tym, że to właśnie wtedy powstało i rozwinęło się biskupstwo lubuskie. Powstało ono w XII wieku, a jego koniec przypadł na XVI stulecie³. Zakres terytorialny – Ziemia Lubuska – wynika z treści i tytułu recenzowanej pozycji i jako oczywisty nie wymaga komentarza.

¹ *Colloquia Lubuskie*, oprac. M. Golemski, Warszawa 1990, 42 ss.; *Colloquia Lubuskie. Z dyplomatyki i heraldyki dawnego biskupstwa lubuskiego*, oprac. *idem*, Zielona Góra-Gorzów Wielkopolski 1994, 79 ss.; *Colloquia Lubuskie. Z dziejów kultu św. Jakuba i dawnego biskupstwa lubuskiego*, red. *idem*, Ośno Lubuskie 2011, 55 ss.; *Colloquia Lubuskie. Wokół krajobrazu kulturowego dawnego Biskupstwa Lubuskiego*, red. *idem*, Ośno Lubuskie 2012, 71 ss.; *Colloquia Lubuskie. Wokół tradycji Ośna i dawnego Biskupstwa Lubuskiego*, red. *idem*, Ośno Lubuskie 2013, 71 ss.; *Colloquia Lubuskie. Parafia Ośno Lubuskie na przestrzeni dziejów – źródła, konteksty*, red. *idem*, Ośno Lubuskie 2015, 71 ss.; *Colloquia Lubuskie. Przez architekturę mówią wieki*, red. *idem*, Ośno Lubuskie 2016, 96 ss.

² Zob. s. 99-117: Maciej Płotkowiak, *Pierwszy etap konstrukcyjnych prac zabezpieczających kościół pw. Św. Jakuba Apostoła w Ośnie Lubuskim – w kontekście praktyki konserwatorskiej*.

³ A. Wałkowski, *Pons evolabilis z Ziemi Lubuskiej do Polski*, [w:] Nowa Marchia. Prowincja zapomniana – Ziemia Lubuska – wspólne korzenie, Gorzów Wielkopolski 2013, s. 9-35.

Przechodzimy do omówienia struktury recenzowanej pracy. W zasadzie służy ona realizacji zaplanowanych celów badawczych. Otwiera ją tekst Jarosława Lewczuka dotyczący badań nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym Ziemi Lubuskiej, który stanowi rodzaj wprowadzenia. Przecież chrześcijaństwo i Kościół musiały komuś służyć – trzeba wcześniej wskazać najnowsze wyniki badań nad osadnictwem ludzi, którzy w przyszłości mieli podlegać biskupowi lubuskiemu. Następnym w kolejności jest tekst Marka Golemskiego o genezie i pierwszych latach istnienia biskupstwa lubuskiego. Za nim umieszczono rozdział Bożeny Grabowskiej o początkach chrześcijaństwa na Ziemi Lubuskiej według Jana Długosza. Trzeci w kolejności to tekst Jerzego Łojki o roli ordynariuszy diecezji lubuskiej w krzewieniu kultu Pięciu Braci Męczenników. Pozycje Marka Golemskiego i Bożeny Grabowskiej zostały słusznie umieszczone przed rozdziałem Jerzego Łojki, ponieważ ujmują genezę Kościoła na obszarze Ziemi Lubuskiej, a zatem mają charakter generalny. Natomiast tekst wspomnianego Jerzego Łojki, jako zajmujący się już bardziej szczegółowymi sprawami, takimi jak kult Pięciu Braci Męczenników, prawidłowo umieszczono w następnej kolejności. To samo dotyczy dwóch ostatnich rozdziałów: Marka Golemskiego i Krzysztofa Sochy o tłoku pieczętnym notariusza i kanonika lubuskiego Bruninga von Krakow (*Cracau* – obecnie dzielnica Magdeburga – s. 91) oraz Macieja Płotkowiaka dotyczący pierwszego etapu konstrukcyjnych prac zabezpieczających kościoł pw. Św. Jakuba Apostoła w Ośnie Lubuskim. Przyjęta struktura zapewnia logiczną i zrozumiałą konstrukcję. Szkoda, że w spisie treści pominięto nazwisko autora rozdziału *O genezie i pierwszych latach istnienia biskupstwa lubuskiego – z innej perspektywy (hipoteza badawcza)* – Marka Golemskiego (s. 120).

Pierwszy rozdział pióra Jarosława Lewczuka *Badania nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym Ziemi Lubuskiej* (s. 11-30) dotyczy wyników prac archeologicznych na stanowiskach podzielonych według ich rodzajów na płaskie, grodziska, usytuowane na wyspach jezior, cmentarzyska płaskie, skarby, znaleziska luźne i inne obiekty. Pierwsza uwaga dotyczy tytułu. Moim zdaniem należało dodać słowo „na” przed „Ziemi Lubuskiej”. Tytuł wówczas brzmiałby *Badania nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym na Ziemi Lubuskiej* – przystępniej dla polskiego ucha. Również niepotrzebnie Jarosław Leszczuk cytuje Edwarda Rymara, który miał określić Ziemię Lubuską „kluczem do ziem polskich”. Sam bowiem stwierdził, że jest to parafraza Jana Długosza określającego gród w Santoku *kluczem Królestwa Polskiego* (s. 11). Uważam, że ta „parafraza” Edwarda Rymara nic nie wnosi. Opracowanie Jarosława Lewczuka obejmuje badania nad osadnictwem od VI/VII wieku do połowy XIII stulecia (s. 12) w świetle ustaleń archeologicznych. W ich wyniku okazało się, że na Ziemi Lubuskiej można wskazać cztery główne obszary osadnicze. Pierwszy znajduje się u ujścia Warty do Odry, drugi nad Odrą między ujściem Nysy Łużyckiej i Bobru. Natomiast trzeci obszar znajduje się między Odrą, Obrzycą i Gniłą Obrą oraz zachodnią Wielkopolską,

zaś czwarty między dolną Wartą, Postomią i Wielkopolską (s. 26-27). Do artykułu dołączono dokumentację graficzną ilustrującą wywody Autora. Rozbudowane pod ilustracjami opisy ułatwiają ich wykorzystanie.

Następny rozdział *O genezie i pierwszych latach istnienia biskupstwa lubuskiego – z innej perspektywy (hipoteza badawcza)* napisał Marek Golemski (s. 33-71). Jest to oprócz rozdziału Bożeny Grabowskiej (o którym niżej) najważniejsza część recenzowanej pracy. Pokazuje ona kwestię genezy Kościoła lubuskiego, który jest „głównym bohaterem” *Colloquiów Lubuskich*. Jedną z zalet omawianego rozdziału jest odrzucenie nieuzasadnionego poglądu Tomasza Jurka⁴, jakoby pierwsze biskupstwa w Polsce nie posiadały swoich dokumentów fundacyjnych (s. 34). Autor wykazał, że utworzenie biskupstwa lubuskiego wiązało się z planami objęcia polską metropolią kościelną obszarów w dorzeczu Haweli i Sprewy, które były centrum biskupstwa brandenburskiego. Biskupstwo brandenburskie upadło w roku 983. Jednak formalnie wciąż istniało w strukturze Kościoła niemieckiego. Biskupstwo to restaurowano, w 1188, ale starania w tej sprawie trwały już od 1161 roku. Tak długi czas starań był zdaniem Marka Golemskiego spowodowany podporządkowaniem terenów w dorzeczu Haweli i Sprewy innemu arcybiskupstwu niż w Magdeburgu⁵ (s. 66-67). Po odtworzeniu biskupstwa brandenburskiego tereny misyjne diecezji lubuskiej uległy znacznemu ograniczeniu. Stąd określenie jej przez Długosza jako „kadłubowe biskupstwo lubuskie” (s. 67).

Drugi, co do ważności tekst *Początki chrześcijaństwa na Ziemi Lubuskiej wg Jana Długosza* napisała Bożena Grabowska (s. 73 - 77). Waga tego tekstu wynika z analogicznej przesłanki dotyczącej poprzedniego rozdziału pióra Marka Golemskiego. *Colloquia Lubuskie* dotyczą dziejów Kościoła i chrześcijaństwa na Ziemi Lubuskiej. Podstawę omawianego artykułu w postaci literatury naukowej należało poszerzyć o pracę Andrzeja Wałkowskiego dotyczącą znaczenia historycznego biskupstwa w Lubuszu⁶. Autorka wychodzi od tezy mającej swój początek u Jana Długosza, że diecezja lubuska powstała razem z początkami chrześcijaństwa w Polsce. Zdaniem Bożeny Grabowskiej, jeśli Długosz nie opierał się tylko na domniemaniach, ale na źródłach, to tworzenie metropolii kościelnej w Polsce prowadzono pod nadzorem legata Stolicy Apostolskiej – Idziego biskupa tuskulańskiego. Jest to postać historyczna. Zdaniem Autorki mógł on przybyć do Polski jeszcze za papieża Jana XII i założyć siedem kościołów (s. 75). Teza ta wydaje się, co najmniej ryzykowna i wątpliwa, a artykuł jest kontrowersyjny oraz oparty na hipotezach, które (jak wspomniała sama Autorka) nie zostały potwierdzone

⁴ T. Jurek, *Stanowisko dokumentu w średniowiecznej Polsce*, „Studia Źródłoznawcze” 2002, t. 40, s. 2 (przyp. 9).

⁵ Zapewne Autor ma na myśli arcybiskupstwo gnieźnieńskie i podległe mu biskupstwo lubuskie – por. Andrzej Wałkowski, *Pons evolabilis...*, s. 33.

⁶ *Ibidem*, s. 9-35.

wynikami kwerend w Watykanie oraz badaniami archeologicznymi (s. 76-77). Czas założenia pierwszych kościołów w Polsce przez legata Idziego biskupa tuskulańskiego, jeśli nastąpiłby za papieża Jana XII (s. 75), miałby miejsce najdalej do roku 964⁷, czyli na dwa lata przed tradycyjnie przyjmowaną datą chrztu Mieszka I. Karkołomny to pogląd. Jednak należy publikować kontrowersyjne i ryzykowne artykuły, nawet jeśli nie mają jeszcze pełnego uzasadnienia w podstawie źródłowej. Może się okazać, że w przyszłości badania mogą je przynajmniej częściowo potwierdzić. Ponadto stanowią one ciekawy przyczynek do dyskusji.

Następny rozdział Jerzego Łojki *Rola biskupów lubuskich w krzewieniu kultu Pięciu Braci Męczenników* (s. 79-88) zaczyna się stwierdzeniem, że więcej w tej sprawie jest pytań niż odpowiedzi. Taki stan jest niestety dość częsty w odniesieniu do wydarzeń z początków XI wieku. Autor zaznaczył, że w historiograficznym dorobku spotykamy dwa wątki dotyczące Pięciu Braci Męczenników. Pierwszy z nich odnosi się do związanych z nimi wydarzeń od momentu przybycia do Wielkopolski aż do ich śmierci w 1003 roku (s. 80). Drugi natomiast to dzieje ich kultu od 1009 roku (s. 81). Badacz wskazał na istnienie kultu Pięciu Braci w Kazimierzu Biskupim, własności biskupstwa lubuskiego (s. 83). Tłumaczy to tym, że wielu przyszyłych ordynariuszy diecezji lubuskiej było wcześniej kanonikami w Ołomuńcu i w Pradze, gdzie zetknęli się z kultem Pięciu Braci (czyżby w związku z wywiezieniem ich relikwii przez Brzetysława – s. 81). Autor nie wyraża się tutaj w sposób dostatecznie jasny, ale wszystko wskazuje na to, że ich kult został wprowadzony przez biskupów lubuskich (s. 86-87). Zdaniem Jerzego Łojki nie ma natomiast dowodu, że miejscem męczeństwa Pięciu Braci był Międzyrzecz, co jednocześnie nie wyklucza istnienia w jego okolicy klasztoru opisanego przez Thietmara w 1005 roku (s. 87). Kazimierz Biskupi był jedną z tymczasowych siedzib biskupów lubuskich, którzy byli zmuszeni przebywać okresowo poza Lubuszem (s. 86-87). Początki sanktuarium Braci przypadły na lata 1230-1260. Artykuł bardzo ciekawy, ale miejscami niejasny.

Następny rozdział autorstwa Marka Golemskiego i Krzysztofa Sochy *Tłok pieczętny (typariusz) notariusza i kanonika lubuskiego Bruninga von Krakow – kontekst znalezienia i identyfikacja* (s. 91-98) obejmuje bardziej szczegółowe zagadnienia ze sfragistyki. Autorzy słusznie zauważyli, że omawiany tłok jest bardzo ważnym źródłem, ponieważ w ogóle zachowało się niewiele takich zabytków (s. 96). Szczególnym osiągnięciem było przypisanie go konkretnej osobie, dzięki czemu przestał być on anonimowy, jak wiele relikwów archeologicznych (s. 93-96). Wydobyto go podczas prac wykopaliskowych prowadzonych w latach 2013-2016 na terenie siedziby biskupów lubuskich w Górzycy, na południe od Kępy Targacz (s. 92-93). Jego właścicielem był kanonik i notariusz

⁷ R. Fischer-Wollpert, *Leksykon papieży*, Kraków 1990, s. 64-65 (Jan XII zmarł 14 maja 964 r.).

lubuski Bruning von Krakow wprowadzony do kapituły około połowy lat 70. XIII wieku z inicjatywy margrabiów brandenburskich Ottona V i Albrechta III (s. 96-97). Znaleźnisko wskazuje, że u schyłku drugiej połowy XIII stulecia kapituła funkcjonowała w górzycykiej siedzibie biskupów lubuskich (s. 97). To szczególnie cenne ustalenia Autorów dzięki analizie znaleźnionego tŁoka.

Rozdział Macieja PŁotkowiaka *Pierwszy etap konstrukcyjnych prac zabezpieczających kościół p.w. Św. Jakuba Apostoła w Ośnie Lubuskim – w kontekście praktyki konserwatorskiej* (s. 99-117) jest kontynuacją opublikowanego rok wcześniej tekstu o wzmocnieniu posadowienia filarów między nawowych wymienionego kościoła⁸. Wpisuje się on w cykl opracowań dotyczących prac zabezpieczających i konserwatorskich tej budowli⁹. Autor opisał zadania konserwatorskie i remontowo-budowlane, które stanowiły istotę pierwszego etapu prac zabezpieczających kościół pw. Św. Jakuba Apostoła w Ośnie Lubuskim. Głównym problemem były słabe fundamenty murów budowli nieprzystosowane do rodzaju podŁoża (s. 100). W rozdziale zabrakŁo kilkustronicowego podsumowania zawierającego sumaryczny opis celów prac, ich krótki przebieg oraz osiágnięte efekty.

Recenzowaną pracę cechuje wiele błędów natury redakcyjno-edytorskiej. Poszczególne rozdziały oprócz przypisów zaopatrzono w bibliografię. Nie wiadomo jednak, dlaczego zabrakŁo jej na końcu tekstów Bożeny Grabowskiej i Jerzego Łojki. Ponadto widoczne są błędy o charakterze korektorskim. Motto zaczynające pierwszy (s. 11) i drugi rozdział (s. 33) ma „obciętą” końcówkę. W tekście JarosŁawa Lewczuka nie dokończono informacji dotyczącej rysunku 2: „na ryc. 2 oznaczono je jako????” (s. 26). Widocznie Autor miał w ramach korekty uzupełnić tę informację, ale tego nie zrobił. O braku nazwiska autora w spisie treści przed tytułem drugiego rozdziału wspominałem wyżej.

Mimo pewnych uchybień, mamy jednak do czynienia z wartościovą publikacją. Autorzy recenzowanej pozycji ukazali genezę i rozwój Kościoła na Ziemi Lubuskiej na szerokim tle panoramy osadniczej, omawiając początki ważniejszych skupisk ludności. To może w przyszłości posłużyć wyjaśnieniom dotyczących rozwoju jej sieci parafialnej. Nie zabrakŁo informacji bardziej szczegółowych i twórczych, jak przybliźnienie przyczyn kultu Pięciu Braci Męczenników oraz identyfikacji tŁoku pieczętnego znaleźnionego na terenie wykopalisk w Górzycy na południe od Kępy Targacz. To obszar dawnej siedziby biskupów lubuskich. Znaleźnienie tŁoka pieczęci kanonika lubuskiego wskazuje, że była tam też siedziba kapituły lubuskiej. Recenzowane opracowanie przybliźyŁo

⁸ M. PŁotkowiak, *I etap robót zabezpieczających korpus nawowy kościoła pw. Św. Jakuba w Ośnie Lubuskim przed katastrofą budowlaną*, [w:] *Colloquia Lubuskie. Przez architekturę...*, s. 75-93.

⁹ *Idem*, *Ocena stanu technicznego korpusu nawowego kościoła pod wezwaniem Św. Jakuba Apostoła w Ośnie Lubuskim*, [w:] *Colloquia Lubuskie. Wokół tradycji Ośna...*, s. 37-71; *idem*, *Pierwszy etap robót zabezpieczających wieżę kościoła p.w. Św. Jakuba w Ośnie Lubuskim przed katastrofą budowlaną*, [w:] *Colloquia Lubuskie. Parafia Ośno Lubuskie...*, s. 27-40.

nam także prace remontowo-budowlane kościoła pw. Św. Jakuba Apostoła w Ośnie Lubuskim, które stanowią fragment dłuższego cyklu zabiegów konserwatorskich nad tą wartościową budowlą.

Na koniec chciałbym zaproponować istotne moim zdaniem zmiany w zakresie wydawania *Colloquiów Lubuskich*. Ponieważ stanowią one faktyczną serię, proponuję wprowadzić numerację uwzględniającą wcześniej wydane tomy od lat 90. XX wieku¹⁰. Ponadto bardzo poprawiłoby walory poznawcze zaopatrzenie następnych tomów w indeksy alfabetyczne – osobowy i geograficzny. Bezwzględnie należy poprawić poziom wydawniczy (opracowanie redakcyjne, korekta).

Andrzej Walkowski
Katedra Informatologii
i Bibliologii Uniwersytetu Łódzkiego

¹⁰ Następny tom miałby więc numer 8. Poprzednio wydane *Colloquia Lubuskie* wymieniłem w przypisie 1.